

Журавель В. А.

доктор юридичних наук,
член-кореспондент НАПрН України,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри криміналістики

ТЕХНОЛОГІЇ ПОВУДОВИ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: окрема криміналістична методика; види (рівні) криміналістичних методик; технології побудови окремих криміналістичних методик; форми викладення криміналістичних методичних рекомендацій.

Keywords: *separate forensic technique; types (levels) forensic techniques; technology to build separate forensic techniques; forms of presentation forensic guidelines.*

Сучасна наукова парадигма щодо окремих криміналістичних методик розслідування злочинів передбачає визначення концептуальних підходів до “технології створення” самих цих методик. Дійсно, останнім часом у криміналістичній літературі все частіше звертається увага на процес, умови і засоби формування окремих методик розслідування злочинів. Зокрема, В. О. Образцов, говорячи про “методику створення методик”, наголошує на необхідності отримання відповідей на такі запитання: які методики доцільно формувати; на якій методологічній та емпіричній основі мають конструюватися конкретні методики; якою повинна бути структура і зміст конкретних методик, що адресовані слідчій практиці [1, 374–375]. Ю. П. Гармаєв та О. Ф. Лубін категорично стверджують, що на сьогодні “технологія створення методик” взагалі відсутня [2, 38].

Як видається, одним з можливих напрямів розв'язання цієї проблеми є наявність єдиної, загальновизнаної і несуперечливої класифікації методик розслідування злочинів, оскільки, на наше переконання, до різних класифікаційних рівнів цих методик можуть бути запропоновані різні технологічні підходи по їх утворенню (побудові).

Серед криміналістичних методик розслідування злочинів доцільно виокремлювати такі рівні: 1) базова методика; 2) прості (одиночні) методики – видові, підвидові (мікрометодики); 3) ускладнені (групові) методики – родові, міжродові, комплексні. У запропонованому підході достатньо чітко простежується ієрархічність розташування зазначених різновидів методик, а також наявність двох протилежних тенденцій щодо їх побудови – диференціації та інтеграції наукових знань.

Базова криміналістична методика розслідування злочинів, у запропонованій інтерпретації, розглядається як універсальна форма (модель), що служить орієнтиром для розробки нижчих рівнів методик. Використання терміна “базова методика”, на нашу думку, є більш логічним і обґрунтованим, аніж включення до класифікаційних побудов “загальних положень криміналістичної методики”, як це мало місце в окремих літературних джерелах [3, 21–22].

Прості (одиночні) криміналістичні методики об'єднують видові і підвидові рівні. Із запропонованих класифікаційних рівнів найбільш усталеним, стрижневим є видовий рівень, за яким і раніше формувалася система окремих криміналістичних методик, оскільки він базується на кримінально-правовій класифікації злочинів. Рекомендації, викладені у видових криміналістичних методиках розслідування злочинів, мають упредметнений характер, стосуються певних складів злочинів, розкривають механізм їх учинення, надають поради з формування доказової бази, тактики провадження окремих слідчих дій та тактичних операцій, здійснення профілактичних заходів слідчим.

Крім видових ще одним різновидом простих (одиночних) методик є підвидові криміналістичні методики розслідування злочинів. Їх по праву можна вважати продуктом диференціації криміналістичних рекомендацій, коли підвиди чи різновиди виділені з-поміж

злочинів одного виду за криміналістично значущими ознаками. Так, вбивства можуть у криміналістичних цілях бути класифіковані за певними криміналістично значущими ознаками на підвиди, наприклад, за суб'єктом, способом, умовами, місцем вчинення. Йдеться про вбивства, які або визначені нормами КК України (умисне вбивство, вчинене на замовлення – п. 11 ч. 2 ст. 115), або виходять за межі відповідної статті КК, не перелічені в ній, але мають істотні криміналістичні ознаки, наприклад, вбивства, вчинені на релігійному підґрунті, у процесі протистояння організованих злочинних угруповань, з метою заволодіння житловою площею громадян, на залізничному транспорті, водіїв автомашин, вбивства з інсценуванням тощо.

З огляду на зазначене постає завдання щодо розробки методик розслідування більш вузького кола злочинів одного виду, так званих підвидових методик, або мікрометодик. Як вказується в криміналістичній літературі, “саме ці методики наближають наукові рекомендації до запитів практики, дозволяють збудувати чіткі алгоритми поведінки слідчого у тій чи іншій ситуації. Зміст та структура підвидових методик (мікрометодик) відображають у найбільш концентрованому вигляді криміналістично значущу інформацію щодо конкретних кримінальних або слідчих ситуацій. Тільки у мікрометодиках найбільш повно можуть бути представлені статистичні показники відносно кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики певного підвиду злочинів” [4, 73].

Паралельно з диференціацією спостерігається інтеграція криміналістичних методик, що відображають не видові, а інші особливості вчинення і розслідування об'єднаних видів злочинів. Йдеться про групові (ускладнені) криміналістичні методики, до різновидів яких віднесені родові, міжродові та комплексні методики.

Груповий рівень передбачає можливість об'єднання декількох видів (родів) злочинів у єдину методику їх розслідування на підставі притаманних цим злочинам криміналістично значущих ознак. Як зауважує Д. О. Солодов, ці методики конструюються дещо за іншим принципом, в основі якого лежать криміналістично значущі ознаки, зв'язки і залежності [5, 221]. Йдеться насамперед про такі ознаки, як суб'єкт злочину, жертва злочину, місце вчинення злочину, форми

організації і засоби злочинної діяльності, умови вчинення злочину, час вчинення злочину і стан його розслідування, наявність або відсутність спеціальних засобів вчинення злочину тощо. На підставі перелічених ознак формуються методики розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, особами з дефектами психіки, іноземними громадянами, рецидивістами, організованими злочинними угрупованнями, у місцях позбавлення волі, на транспорті, у сфері підприємницької діяльності, при наданні медичних послуг та ін.

Розглядуваний рівень є відносно новим у структурній побудові методик розслідування окремих видів злочинів, поява якого повністю пов'язана з впровадженням криміналістичної класифікації злочинів. При цьому слід зауважити, що ставлення науковців і практиків до цього рівня окремих методик розслідування є неоднозначним. Так, прибічники цього класифікаційного рівня [6, 59–62], погоджуючись з тим, що видові поняття більш змістовні порівняно з родовими, що групи криміналістично схожих видів злочинів характеризуються меншим числом особливих ознак, ніж окремі види або підвиди злочинів, твердять, що розробка рекомендацій вельми високого рівня абстракції, якими є групові методики, не зменшує їх практичної значущості. “Пізнаючи ознаки класу, – зазначає В. О. Образцов, – ми тим самим пізнаємо і ознаки його частин, а повідомляючи про них слідчого, ми інформуємо його про ознаки підкласу. І саме в цьому полягає головне раціональне зерно проблеми розробки та впровадження у слідчу практику рекомендацій, що містять у собі загальні методики розслідування криміналістично схожих видів злочинів” [7, 63].

Разом з тим, у таких методиках відображається інформація достатньо високого рівня абстракції, яка стосується здебільшого злочинної діяльності окремих категорій суб'єктів. Ця інформація дає лише загальні орієнтири щодо її застосування. Самі ж методики мають переважно евристичне значення, їх рекомендації використовуються при вирішенні конкретних завдань розслідування, наприклад, версія щодо можливості вчинення вбивства особою, яка має психічні вади, перевірятиметься на підставі рекомендацій, викладених у відповідній груповій методиці. Разом з тим необхідно враховувати, що завдання слідчого ускладнюються тим, що він змушений

у всій сукупності даних відшукати ті відомості, які належать до предмета його дослідження (за умови, що ці відомості є у цій методиці), наприклад, у груповій (міжродовій) методиці розслідування корисно-насильницьких злочинів відшукати відомості щодо організації процесу розслідування такого різновиду злочинних виявів як вбивства [8]. У зв'язку із цим вважаємо за можливе підтримати думку В. Л. Синчука стосовно того, що родові та міжродові методики розслідування злочинів як навчальні моделі мають право на існування, але з погляду потреб судово-слідчої практики їх застосування навряд чи можна визнати оптимальним [4, 70].

У науці останнім часом з'явився новий різновид методик – так званих комплексних [9, 25–46; 10, 37–44], тобто сформованих одночасно за кримінально-правовими та криміналістичними критеріями. Йдеться про створення нових методик або модернізацію існуючих типових рекомендацій у комплексні. До їх числа можна віднести методику розслідування корисливих злочинів у сфері підприємницької діяльності [11], у сфері зовнішньо-економічної діяльності, у кредитно-фінансовій та банківській сфері [12] та ін. Щодо названих угруповань, то між злочинами, які вчиняються, існують реальні взаємозв'язки, тому й їх розслідування потребує певних комплексних підходів. А. В. Шмонін справедливо вказує, що особливого значення на сучасному етапі набуває розроблення інтеграційних (комплексних) окремих криміналістичних методик (технологій розслідування злочинів) взаємопов'язаних злочинів, кваліфікованих за сукупністю вчинюваних злочинними формуваннями (організованими групами, злочинними співтовариствами) часто на кількох об'єктах. У кримінальному праві ця проблема визначається як множинність злочинів, яка виявляється в різних формах, установлення яких за допомогою криміналістичних методів та засобів становить одне з найважливіших завдань. Безперечно, розроблення таких методик (технологій) не зводиться до звичайного їх складення. Вона повинна являти собою якісно нову систему криміналістичних рекомендацій, що враховує типовість поєднання взаємопов'язаних злочинних дій, їх наслідків, а також типові слідчі ситуації кожного етапу попереднього (досудового) розслідування [13, 378–379].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень про злочини, вчинені з використанням суб'єктів господарської діяльності, дав підстави А. Ф. Волобуєву дійти висновку про те, що цим діянням притаманні “інтелектуальність”, організованість, використання досягнень новітніх технологій. При цьому організовані злочинні групи вчиняють не одиничні, а сукупність (комплекси) різних, але взаємопов'язаних однією метою злочинів, що свідчить про існування спеціально розроблюваних технологій злочинної діяльності. Так, заволодіння чужим майном з використанням підприємств закономірно пов'язано зі вчиненням таких злочинів, як підроблення документів, фіктивне підприємництво, перекручування комп'ютерної інформації, легалізація (відмивання) майна, здобутого злочинним шляхом, і деяких інших [14, 51–80].

Щодо названих класифікаційних рівнів, то вони повною мірою відображають можливі підходи до технології формування (створення, побудови) самих криміналістичних методик. Так, одним з підходів вважається той, за яким окремі криміналістичні методики як науковий продукт розробляються на базі результатів узагальнення судово-слідчої практики, а отже, вважаються найбільш оптимальними, дієвими (наприклад, розробка підвидової криміналістичної характеристики з детальним аналізом її елементів, виявленням кореляційних залежностей, між якими можлива тільки на базі значного емпіричного матеріалу). Саме підвидові криміналістичні методики найбільше наближені до потреб практики, тому що саме на такому рівні можливі формулювання конкретних завдань розслідування й побудова відповідних програм та алгоритмів їх розв'язання. Більше того, саме ці типові програми розслідування та алгоритмічні схеми дій слідчого становлять основу відповідної криміналістичної методики [15, 351].

Водночас, слід враховувати висловлені у криміналістичній літературі застереження щодо зазначеного рівня криміналістичних методик. Так, Г. Ю. Жирний зазначає, що “не у всіх випадках обов'язково розробляти методичні рекомендації з розслідування різновидів злочину як самостійну методику, оскільки їх особливості не завжди позначаються суттєво на обранні й застосуванні необхідних криміналістичних засобів, прийомів і методів. Завдання

розслідування вирішуються відповідно до рекомендацій видової окремої криміналістичної методики” [16, 104]. Ось чому недоцільно і нереально намагатися будувати мікрометодики розслідування сексуальних вбивств щодо таких класифікаційних критеріїв, як наявність попередньої судимості у злочинця, спрямованість умислу маніяка, спосіб приховування [17, 16–18] або вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами, до таких підстав як обстановка вчинення вбивств, мета вбивства, знаряддя вбивства тощо [18, 16–18], тому що такого роду методики за своїм змістом багато в чому збігаються і дублюватимуть одна одну. На практиці кожний злочин визначається за декількома класифікаціями і це відображається у змісті конкретних окремих криміналістичних методик. При цьому до уваги беруться лише ті криміналістично значущі ознаки, які істотно впливають на основні складові вчинення злочину, тобто саме вони обумовлюють особливості вчинення злочину і можливості використання відомостей про це для оптимізації процесу розслідування [3, 20].

Наведене ще раз переконує, що тільки сукупність ознак дає можливість виділити таку окрему методику, яка б мала певну відмінність від інших, тобто свою криміналістичну характеристику, типові версії, типові слідчі ситуації, алгоритми дій слідчого тощо. Більш того, саме сукупність цих ознак обумовлює і визначення відповідного рівня криміналістичної методики, що виокремлюється.

Сучасний етап розвитку криміналістики, активізація її прогностичної функції зумовлюють можливість застосування іншого технологічного підходу, за яким методики розслідування певних категорій злочинів створюються переважно на підставі наукових розробок. У таких випадках наука випереджає практику, компенсує брак необхідного емпіричного матеріалу або узагальнює існуючі рекомендації за типовими ознаками, притаманними не одному виду злочинів, а цілій їх групі. Ідеться перш за все про такі наукові абстракції, як родові та міжродові криміналістичні методики. Справа в тому, що ці рівні методик формуються з метою надання рекомендацій з розслідування злочинів, які ще не набули поширеної практики застосування, не є достатньо репрезентативними для узагальнення практики їх розслідування або мають латентний характер. Навіть

за цих обставин учені-криміналісти не можуть чекати, доки практика накопичить тисячі судових прецедентів, перш ніж розпочнеться їх узагальнення й формування відповідних рекомендацій. Навпаки, спираючись на прогностичне бачення ймовірних шляхів розвитку та структурних змін злочинних виявів, міжнародний досвід боротьби з ними, науковці повинні з випередженням забезпечувати слідчі органи необхідними методичними рекомендаціями. Саме для цього й застосовуються такі науково-прогностичні засоби, як аналогія, екстраполяція, моделювання.

Особливий різновид становлять групові (родові, міжродові) методики розслідування злочинів, які віднесено до розряду кримінально-правових новел, наприклад, злочини проти свободи, честі і гідності особи; злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж; злочини у сфері надання медичних послуг та ін. Саме механізму створення таких методик притаманна тенденція – від загального до окремого, коли за відсутності достатнього обсягу емпіричних даних на підставі наукового прогнозу будується узагальнена (групова) методика, яка є базою для подальшого формування видових методик, оскільки потреби практики, накопичення емпіричного матеріалу, передового досвіду об'єктивно поставлять перед науковцями завдання щодо необхідності розробки видових, а в деяких випадках і підвидових криміналістичних методик. Так, у другому розділі Особливої частини КК України представлена група злочинів, що вчиняються при наданні медичної допомоги. До їх числа входять такі видові злочини: неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131); ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139); неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140); порушення прав пацієнта (ст. 141); незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142); порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143); насильницьке донорство (ст. 144). Більшість з перелічених складів злочинів виникли тільки з прийняттям чинного КК України, а тому не мають необхідних емпіричних даних для формування

видових методик. У той же час судово-слідча практика відчуває потреби у відповідних рекомендаціях, що стимулює необхідність у розробці групових методик розслідування цих злочинів. Безумовно, за змістом вони відрізнятимуться від видових методик. Так, у криміналістичній характеристиці групових методик не можуть бути представлені на статистичному рівні кореляційні залежності між її елементами, у ній використовуються не конкретні відсоткові показники, а поняття типу “найчастіше”, “вірогідніше всього”. Але й такого роду рекомендації мають сенс і можуть бути успішно використані у ході розслідування конкретного злочинного прояву.

Вважаємо також за доцільне висловити й певну стурбованість і зазначити, що поряд з позитивною тенденцією створення групових методик розслідування злочинів вбачається й негативна, передусім коли об'єднуються видові методики достатньо високого ступеня розробки. З цього приводу хочемо зауважити, що таке об'єднання взагалі недоцільне, а якщо і можливе, то за певних умов. По-перше, видові методики повинні обов'язково мати важливу загальну рису. По-друге, процес об'єднання має бути виправданим і мати певні межі, тобто створювати такі конфігурації, які мають виключне практичне значення, і обмежуватись спеціальним криміналістичним класифікаційним критерієм. У протилежних випадках такі наукові абстракції не матимуть відповідного теоретичного та практичного значення.

Отже, сукупність, комплексність криміналістично значущих ознак є підставами для вирішення питання щодо необхідності виокремлення і розробки різних рівнів криміналістичних методик розслідування окремих категорій злочинів. У свою чергу, різні класифікаційні рівні зумовлюють диференційовані підходи до технології побудови самих цих методик, надаючи їм певного змісту і форми.

Список використаних джерел

1. **Образцов В. А.** Общие положения криминалистической методики расследования / В. А. Образцов // Криминалистика: учебник / под. ред. В. А. Образцова. – М., 1995. – 495 с.
2. **Гармаев Ю. П.** Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика / Ю. П. Гармаев, А. Ф. Лубин. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2006. – 303 с.

3. **Бахин В. П.** Криминалистическая методика: лекция / В. П. Бахин. – Киев, 1999. – 35 с.
4. **Синчук В. Л.** Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення: монографія / В. Л. Синчук / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Журавля. – Х.: Харків юридичний, 2005. – 288 с.
5. **Солодов Д. А.** Основания структурирования и виды частных криминалистических методик / Д. А. Солодов // Воронежские криминалистические чтения: сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – Вып. 6. – С. 218–225.
6. **Абдумаджидов Г. А.** Типовая криминалистическая характеристика групповых преступлений / Г. А. Абдумаджидов, В. М. Быков // Алгоритмы и организация решений следственных задач: сб. науч. тр. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1982. – С. 59–62.
7. **Образцов В. А.** Криминалистическая классификация преступлений / В. А. Образцов. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. – 176 с.
8. **Тищенко В. В.** Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: монография / В. В. Тищенко. – Одесса: Юрид. лит., 2002. – 360 с.
9. **Гармаев Ю. П.** Разработка комплексных методик расследования как перспективная тенденция развития криминалистических методических рекомендаций / Ю. П. Гармаев // Правоведение. – 2003. – № 4. – С. 25–46.
10. **Гармаев Ю. П.** Комплексные методики расследования: сущность и значение / Ю. П. Гармаев // Криминалистика: проблемы методологии и практики расследования отдельных видов преступлений: сб. науч. ст. – Н. Новгород: НИЮ МВД РФ, 2003. – С. 37–44.
11. **Волобуев А. Ф.** Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / А. Ф. Волобуев. – Х., 2002. – 42 с.
12. **Корнилов Г. А.** Расследование преступлений, совершаемых в финансово-кредитной сфере / Г. А. Корнилов. – М.; Якутск: Изд. СО РАН, Якутский филиал, 2002. – 252 с.
13. **Шмонин А. В.** Методология криминалистической методики: монография / А. В. Шмонин – М.: Юрлитинформ, 2010. – 416 с.
14. **Волобуев А. Ф.** Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / А. Ф. Волобуев. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с.
15. **Косарев С. Ю.** История и теория криминалистических методик расследования преступлений / С. Ю. Косарев / под. ред. В. И. Рохлина. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2008. – 495 с.
16. **Жирний Г. Ю.** До питання про класифікацію окремих криміналістичних методик / Г. Ю. Жирний // Актуальні проблеми криміналістики: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків) 25 – 26 верес. 2003 р. – Х.: Гриф, 2003. – С. 102–106.

17. **Старушкевич А. В.** Особа злочинця та потерпілого як елемент криміналістичної характеристики сексуальних убивств: навч. посіб. / А. В. Старушкевич. – К.: НВТ “Правник” – НАВСУ, 1997. – 62 с.
18. **Здоровко С. Ф.** Розслідування вбивств, що вчиняються організованими групами (типові тактичні операції): монографія / С. Ф. Здоровко. – Х.: Гриф, 2004. – 176 с.

Анотація

У статті розглянуті сучасні наукові підходи до здійснення класифікації окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, висловлені пропозиції щодо поділу криміналістичних методик за ступенем узагальнення, рівнем конкретизації окремих методичних рекомендацій. Аргументовано позицію щодо залежності технології побудови окремих криміналістичних методик від класифікаційного їх рівня. Викладені технологічні підходи до побудови одиничних та групових криміналістичних методик, показано їх особливості та різницю.

Annotation

The article deals with modern scientific approaches to classification of certain forensic crime investigation techniques are the proposals for the division of forensic techniques the degree of generalization, the level of detail of individual guidelines. Argued position depending on the technology to build some forensic techniques of their classification level. The above technological approaches to the construction of individual and group forensic techniques, shows their features and differences.